

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Doğu Bloku'nun Yıkılması ve Avrupa Bütünleşmesinde Ortak Avrupa Evi Tezi

*The Destruction of the Eastern Bloc and the Common European House
Thesis in European Integration*

Öz

Avrupa'nın sosyal ve kültürel bazda ortak köklere sahip olduğunu vurgulayan Mihail Gorbaçov, böyle yoğun bir ilişki yumağı sonrası oluşmuş Avrupa'nın ikiye bölünmüşlüğü'nün son bulması gerektiğini belirtmiştir. Avrupa'nın ortak bir çatı altında barınması gerektiğini; ancak her ailenin kendi dairesinin ve farklı giriş kapılarının olması gerektiğini dile getirmiştir. 6 Temmuz 1989'da Avrupa Konseyi Toplantısı'nda, "Ortak Avrupa Evi" önerisinde bulunan Gorbaçov'un, bu önerisinin mantığını açıklamak konusunda insancıl argümanlar kullandığını görmekteyiz. Silahlanmanın önüne geçilmesi hususunda atılacak adımların somutlaşması adına, ortak bir çatıya ihtiyaç duyulduğu belirtilerek, olası bir nükleer savaşın yanısıra, bir konvansiyonel savaşta dahi Avrupa'nın haritadan silineceğinin üzerinde durmuştur. Çalışmada, Doğu Bloku'nun çözülme süreci, Ortak Avrupa Evi teorisi ve bu yaklaşımın Avrupa bütünleşmesi sürecine yansımaları anlatılarak, okurlara tarihsel süreci ortaya koyucu ve bilgilendirici bir akış sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortak Avrupa Evi, Sovyetler Birliği, Doğu Bloku'nun Çözülmesi, Glastnost ve Perestrojka

Abstract

Emphasizing that Europe has common roots on a social and cultural basis, Mikhail Gorbachev said, and he stated that the division of Europe in two must come to an end. Europe should be sheltered under a common roof; however, he stated that each family should have its own apartment and different entrance doors. Gorbachev proposed a "Common European House" at the European Council Meeting in 6th

Levent Ersin ORALI

Dr.,

Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü.

ersinlevent@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-7610-4514

Cilt / Issue: 8(2), 343-369

Geliş Tarihi: 07.02.2021

Kabul Tarihi: 20.07.2021

Atf: Orali, L.E. (2021). Doğu
Bloku'nun yıkılması ve Avrupa
bütünleşmesinde Ortak Avrupa
Evi tezi. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(2),
343-369. [http://dx.doi.org/10.30626/
tesamakademi.972399](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.972399).

July 1989. He used humanistic arguments to explain the rationale for this proposal. He stated that a common framework was needed in order to embody the issue of preventing armament. He emphasized that Europe would be wiped off the map in a possible nuclear or conventional war. In this study, the disintegration process of the Eastern Bloc, the Common European House theory and the reflections of this approach on the European integration process will be explained and an informative flow will be presented to the readers.

Keywords: Common European House, Soviet Union, Dissolution of Eastern Bloc, Glastnost and Perestroika

Extended Abstract

Real reforms could only occur as a result of real crises. The addition of political stalemate to the economic crisis in the Soviet Union created a real crisis. It was inevitable to step into the Common European House, but it is clear that such a formation awaits a serious crisis besides the effort created by political and economic discourses. Emphasizing that Europe has common roots on a social and cultural basis, Mikhail Gorbachev said, and he stated that the division of Europe in two must come to an end. Europe should be sheltered under a common roof; however, he stated that each family should have its own apartment and different entrance doors.

Gorbachev proposed a “Common European House” at the European Council Meeting in 6th July 1989. He used humanistic arguments to explain the rationale for this proposal. He stated that a common framework was needed in order to embody the issue of preventing armament. He emphasized that Europe would be wiped off the map in a possible nuclear or conventional war.

Gorbachev drew attention to the need for “peaceful coexistence” and touched on the main point, stating that mutually beneficial cooperation would lead to permanent stability in Europe. An important point in this policy is that it is stated that the unification of the continent can only be achieved through mutual cooperation and the reduction of military expenditures.

It is clearly stated that the USSR wants to allocate more budget to

production by reducing the military expenditure item. Gorbachev's idea was to get the Soviet production apparatus back on its feet and to get out of the crisis with classical administrative measures and bureaucratic reorganization methods.

The rupture of the periphery from the center could only occur as a result of the collapse of the center with a crisis. The political instability of the center has throughout history caused the surrounding nationalist regional elites and disloyal vassals to recall their own identities. This situation has caused the relevant structures to pursue their own interests and to seek independence by going over the weakened center if they find the opportunity.

Europe's political history repeated itself. Europe, which was divided into two political camps as a result of the Second World War, entered a new integration process with the dissolution of one of the camps. In this study, the disintegration process of the Eastern Bloc, the Common European House theory and the reflections of this approach on the European integration process will be explained and an informative flow will be presented to the readers.

Giriş

Güçlü kıta devletlerinin dış politikalarının temel özelliği kıtaya egemen olacak jeopolitik açıdan önemli bir bölgeye kurulduktan sonra, kıtanın tümünü ele geçirene ya da kıtayı paylaşan sınırdaş devletleri nötralize edip güvenliklerini sağlama alana kadar genişlemektir. Bu genişleme daima sınırlarını büyütme şeklinde olmamakta, ideolojik anlamda bir genişleme sürecine imza atılması şeklinde de tezahür edebilmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) bir kıta devleti olarak öncelikli hedefi, bölgesel denetimi ele geçirmek ya da bölgede dost hükümetlerin oluşturulmasına katkıda bulunmak suretiyle kıta içerisinde kendisine bir güvenlik bölgesi şekillendirmek noktasında olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen, belki de kaynağını buradan alan, soğuk savaş dönemi SSCB için coğrafi ve politik sahalarda açılım gerçekleştirilmesi gereken bir dönem olarak öne çıkmıştır. 1945 - 1989 arası dönem Avrupa'nın pazarlık sahası olarak kullanıldığı ve soğuk savaşın taraflarının birbirlerini memnun edecek neticelere varmayı hedef aldıkları bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır (Wallerstein, 1991, s. 78).

Bu pazarlık döneminde tarafların siyasal ve ekonomik gönenci göz önünde bulundurulmuş ve SSCB Doğu Avrupa'da siyasal, ekonomik ve kültürel kurallarda belirleyici olabileceği bir devinim sahasına sahip olmuştur. SSCB bu pazarlıktan üç önemli kazanç sağlamıştır.

Birincisi, kendisine ayrılan bu bölgeyi, savaş sonrası toparlanma süreci içerisinde, ekonomik bakımdan sömürebilecek ve buradan büyük miktarda savaş tazminatı koparabilecekti.

İkincisi, SSCB'nin güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, bu bölgeyi elinde tutmakla yeniden güçlenebilecek bir Almanya'ya karşı askeri bir kalkan elde edecekti. SSCB'nin böyle bir zırha, 1945 sonrası jeopolitik durumu kısa vadede yorumlaması neticesinde ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Yapılan bu kısa vadeli yorum asıl tehdidin Almanya olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımı bir hata olarak yorumlamaktan ziyade, psikolojik rahatlama ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak atılmış bir adım olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Üçüncüsü ve belki de uzun vadede en önemlisi, Sovyetlerin Doğu Avrupa, Batı Avrupa ve dünyanın geri kalan coğrafyalarındaki

devrimci sosyalist hareketleri denetimi altına alabilme imkanına sahip olmasıydı. Özellikle Stalin'in kurduğu şekliyle Sovyet sistemi için, komünist söylem tekelinin SSCB'nin elinde bulunması ve Üçüncü Dünya'daki hiçbir maceracı harekete izin verilmemesi adına bu kazanımın önemi büyüktür. Bu konu biraz daha irdelendiğinde, Stalin'in bu tavrının ABD ile SSCB arasında oluşturulan dengenin yeni devrimler yoluyla bozulmasının engellenmesi amacını da barındırdığı söylenebilir.

ABD'nin bu pazarlıktan elde ettiği en önemli kazanım ise, Sovyetlerin yürüttüğü komünist avı ve farklı sol fraksiyonları tasfiyesiydi. ABD o an için ulaşmasını mümkün görmediği coğrafyanın kontrolünü SSCB'ye bırakarak, iki kutupluluğa yönelik revizyonist hareketlerin ortaya çıkmasını da engellemiş oluyordu. SSCB, 1948 tasfiyeleriyle son bağımsız sol bloğu da temizlemişti ve sadece bölgeyi değil, sol unsurları da hakimiyeti altına almıştı.

Bu yapının Roosevelt ve Stalin'in çözümleriyle oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üstelik olası bir Sosyalist Blok'a soğuk bakması beklenen Churchill'in, 1946'da ABD'nin Missouri Eyaleti'nin Fulton kentinde yaptığı konuşmada "Demir Perde" deyimini kullanması, oluşturulan bu iki kutuplu yapının yadsınması değil; tam tersine resmen takdis edilmesi anlamına gelmektedir.

Kurgusu tamamlanan bu düzen sonrası, Sovyet İmparatorluğu'nun oluşması için artık tüm şartlar hazırды. Sovyet Cumhuriyetleri ve Rus olmayan Cumhuriyetler üzerinde denetim tam manasıyla sağlanmış; Yalta düzeni sonrası, Sovyetlerin imparatorluk mertebesine ulaşması için en belirgin gereklilik olan -sonrasında dış imparatorluk adı verilecek olan- Doğu Avrupa ülkelerinde denetimin sağlanmasına sıra gelmişti. Doğu Avrupa'da denetimin tam manasıyla sağlanmanın neden önemli bir gereklilik olduğunu ise George Lichteim şöyle açıklıyor: "Mevcut merkezin üzerine; halkların etnik yapısı, dinsel, sınıfsal ya da öteki açılardan farklı olan bir çevre yerleştirilmeli ki, imparatorluk ulus-devletten ayrılabilsin" (Lichteim, 1971, s. 5)

Doğu Bloku'nun Teşekkülü

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan yeni düzenin taraflara sağladığı bölgesel hareket serbestisi, SSCB'ye Avrupa'nın doğusunda siyasasına özgü bir takım oluşumlara gitme imkanı veriyordu. Yeni yapılanmanın sinyalleri o kadar belirgindi ki, 1944 Ekim'inde Stalin ile Churchill arasında yapılan görüşmeler neticesinde, tarihe "Yüzdeler

Anlaşması” diye yansıyan tablo, Avrupa’nın bölünmüşlüğünü tarafların tasdik ettiği anlamına geliyordu. Oral Sander, Avrupa’nın bölünmüş yapısının bu noktada benimsendiğini ve bu bölünmüşlüğün komünizmin kıtada çöküşüne kadar süreceğini belirtiyor. Sander, 1998, s. 189.

Sovyetler Birliği’nin “çevre” statüsünde gördüğü bölgelerde, sistematik manüplasyonlar yoluyla yönetimleri merkeze bağlama gayreti kaçınılmaz bir hal almıştır. Ancak böylesine geniş çaplı bir yeniden yapılanma sürecini, yalın olarak askeri gücün dayatması neticesinde teşekkül ettirmenin mümkün olmayacağı ortadaydı.

Oluşturulacak yeni düzenin başlangıç noktasında ordunun görev aldığını söylemek yanlış olmayacaktır; ancak Sovyet ordusu bölgeye girdiğinde Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda siyasi bir belirsizlik göze çarpmaktaydı. Toprağa hakim olan diktatörler yönetimleri ellerinde tutmaktaydı ve baskıcı rejim çoğunluğu köylülerin oluşturduğu halkı usandırmıştı. Bu durum Sovyet rejiminin yayılması adına önemli bir altyapıyı kendiliğinden sağlamıştır (Pipes, 1974, ss. 24 – 26)

Diktatörlük geleneğinin getirdiği demokratik bilinç eksikliği ve savaş sırasında Almanya ile işbirliği içerisinde olan burjuva sınıfına duyulan öfke; oluşturulacak yeni yönetimde söz sahibi olması kaçınılmaz köylüleri, doğrudan Sovyet rejimine yaklaştırmıştır. Nazi Almanyası’na karşı topraklarını savunan kişilerin işçilerden ve köylülerden oluşması, zengin ve elit diye nitelendirilebilecek kesimin düşmanla işbirliği yaparak halkı yalnız bırakması, bu ülkelerde daha SSCB bölgeye fiilen yönelmeden sosyalist düşüncenin taraftar bulmasını sağlamıştır.

Yüzdeler Anlaşması’yla oluşturulan zemin Churchill için her ne kadar savaş sonrasına sarkmaması gereken bir düzenleme olsa da, Stalin’in böyle bir fırsatı kaçırmayacağını tahmin etmek zor değildi. Üstelik Almanya’nın komşu ülkelere tecavüzünü önlemek de, bölgeye coğrafi olarak en yakın güç olması hasebiyle, Sovyetler’in birincil meselesiydi.

Sovyetler Birliği’nin kendi güvenliğini tehdit altında görmesini de, konjonktürel olarak doğal karşılamak gerekir. Öyle ki, dünya devletleri adına başlıca tehdit unsuru olarak görülen Almanya, Avrupa’nın doğusunu geçerek Sovyet topraklarına iki defa girmiştir. Bu durumda SSCB, bir şekilde Almanya’nın önünde bir tampon bölge oluşturmalı ve olası bir tehdidi kendi topraklarına girmeden bertaraf edebilmelidir.

Bu şartlar hem Sovyetler’in Doğu Avrupa’ya girmesini kaçınılmaz

hale getirmiş hem de Sovyet ordusunun bölgede ciddi bir tepkiyle karşılaşmamasına sebep olmuştur.

Kominform ve Comecon Deneyimleri

Doğu Avrupa'daki mevcut sol unsurlarla iletişim içerisinde bölgeye giren Sovyet ordusu, Alman işgali sırasında SSCB'ye kaçan yerli komünist liderlerin ülkelerinde tekrar yönetime gelmelerini sağladı. Bulgaristan'da Dimitrov, Polonya'da Gomulka, Romanya'da Anna Pauker bu liderlerdendir.

Doğu Avrupa ülkelerinde 1946 yılında koalisyon hükümetleri oluşturuldu. Oluşturulan bu yeni hükümetlerde göze çarpan en önemli değişiklik, Nazi Almanyasıyla işbirliği yapan partilerin, egemenliklerini komünist, sosyalist ve çiftçi partilerine devretmeleri olmuştur. SSCB ile işbirliği içerisinde hareket edeceklerini belirterek göreve başlayan partilerin hemen hemen bütün ülkelerdeki öncelikli söylemi "Toprak reformu"ydü (Marttin, 2019, s. 185). Zengin azınlığın elinde bulunan topraklar, kısa bir süre içerisinde toprağı işleyen halka verilecekti. Bu yaklaşım istimlak usulüyle sosyalist bir ekonomik sistemin ve üretim modelinin yaratılması adına atılan ilk adım olarak göze çarpmaktadır (Hamitoğulları, 1986, ss. 640-642).

1947 yılına gelindiğinde, geniş halk kilelerinin desteğine sahip olan hükümetlerin kendi içlerinde ciddi çelişkilere düştükleri gözlenmektedir. Sovyet ordusunun, yönetim üzerinde ilk defa bu kadar etkin ve baskıcı bir tavır içerisinde olduğunu görmekteyiz. Kurulan koalisyonlarda yer alan komünist partiler, hükümetleri tek başlarına ele geçirmek adına, ortaklık yaptıkları partilerin ileri gelenlerini Nazi yandaşlığı ve vatana ihanet gibi suçlarla itham ederek görevden uzaklaştırdılar. Amaç Doğu Avrupa'da Komünist Partiler'in tek başlarına iktidar olmalarını sağlamaktı ve Stalin bunun için düğmeye basmıştı.

Doğu Avrupa'da Stalin'in planları işliyordu, Almanlardan kaçıp Moskova'ya sığınan yerli komünist liderler ülkelerinde tek başlarına iktidarı ellerine alıyorlardı. Ancak yerli komünistlerin iktidar süreleri bir yıla sınırlı kalacaktı. Çünkü Stalin olası milliyetçi hareketlere izin veremezdi ve Avrupa'nın paylaşımı adına verdiği söz, düzeni bozacak aşırı hareketlerin bastırılması yönündeydi.

Stalinist yaklaşım, sosyalizmin tek ülkede benlik bulması ve Moskova'nın tüm fikirdaş ülkelere ağabeylik etmesi gerekliliği üzerine

bina edilmişti ve Stalin böyle bir oluşumun ancak tanıdığı ve güvendiği liderlerle olabileceğini düşünüyordu. Moskova menşeyli komünist liderler başa getirilmeli ve Doğu Avrupa ülkelerinde olası sapmalara karşı önlem alınmalıydı. Halkın desteklediği yerel komünistler kısa zamanda tasfiye edildiler ve yerlerine Moskova'nın güvendiği isimler getirildi.¹

Sovyetler Birliği 1947 sonunda Doğu Avrupa'da istediği komünist rejimleri oluşturmuştu ve ikili antlaşmalar yoluyla bu devletlerin kendilerine bağımlılığını taahhüt altına almıştı. 1947 yılında, kısa adı Kominform olan "Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu"nun kurulmasıyla ideolojik bağ sıkılaştırılmıştır (Sönmezoğlu, 1996, s. 174).

Kominform'u takiben, 1949 yılında kurulan "Comecon" ile Sovyet modeline uygun ekonomik entegrasyonu amaç edinen bir oluşuma gidilmiştir. Ekonomik entegrasyonun sağlanması sosyalist birliktelik için *sine qua non* bir adım olarak öne çıkmaktadır. Üretim modelinin, devletlere farklı üretim kolları dağıtılarak şekillendiği bir sistemin işleminin en önemli yolu, şüphesiz, ekonomik entegrasyondan geçmektedir.

Önce siyasi bağın komünist yönetimler ve Kominform yoluyla sağlanması, sonrasında ise Comecon yoluyla ekonomik entegrasyonun ve Doğu Avrupa ülkelerinin içerisinde bulunduğu büyük bir grubun ekonomilerinin SSCB ekonomisine bağlanmasıyla, 1949 yılında Doğu Bloku tam manasıyla ortaya çıkmış oldu.

Sovyet rejiminin iki ana dayanağı olan merkezi ekonomik planlama ve merkezi siyasal planlamanın gerekleri olarak oluşturulan iki çatıdan sonra, sıra rejimin tamamlayıcısı olacak askeri örgütün oluşturulmasına gelmişti (Yılmaz, 1993, s 13). Oluşturulan bu yapının belirli bir tarihi plan üzerine oturtulduğunu söylemek güçtür; Sovyet rejiminin idame ettirilmesine dair oluşturulan ekonomik, siyasi ve askeri zincir, daha ziyade batının attığı adımları takip eder nitelikte olmuştur. Buradan çıkarılabilecek iki farklı sonuç vardır: Birincisi Soğuk Savaş'ın tetikleyicisinin Batılı devletler ve başta ABD olduğudur; ikinci sonuç ise Doğu Bloku'nun oluşum aşamasında attığı adımların esin kaynağını Batı'dan aldığıdır.

Doğu Bloku'nun ortak savunma örgütü olan Varşova Paktı, 14 Mayıs 1955'te kuruldu. SSCB, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan,

¹ Yerel komünist liderlerin tasfiye işlemlerinin kimi eski liderlerin görevden düşürülmeleri yoluyla olmuştur, kimiye idam edilmeleriyle sonuçlanmıştır.

Macaristan, Polonya, Romanya ve Arnavutluk Varşova Paktı'na üye olan devletlerdir. Pakt'ın temel amacı 1949'da kurulan NATO'nun, olası bir saldırısına karşı Doğu Avrupa ülkelerinin birlikte savunulmasıydı; ancak Pakt daha çok SSCB'nin Doğu Avrupa'da oluşabilecek ulusalcı ayaklanmaları bastırmak için kullandığı bir maşa olmuştur.

Varşova Paktı, Brejnev Doktrini'yle birlikte öne çıkan "sınırlı egemenlik" anlayışının uygulanmasına yönelik araçlardan biri olmuştur. Oluşturulan bu askeri güç, Sovyet denetiminin gevşememesi için, Kruşçev döneminde, 1956'da Macar ve Brejnev döneminde 1968'de Çek ayaklanmalarını bastırmakta kullanılmış ve Gorbaçov'un 1985'te iktidara gelerek Brejnev Doktrini'nin geçersizliğini ilan etmesine kadar bölgede etkin bir baskı unsuru olarak bulunmuştur.

Stalin Sonrası Sovyetler Birliği'nde Değişim Dalgası

SSCB'yi 29 yıl boyunca yöneten ve komünist yönetimleri Doğu Avrupa'da iktidara taşıyan Stalin'in ölümünün ardından, 1953 yılında iktidarı ele geçiren Nikita Kruşçov ile Sovyetler Birliği'nde bir takım değişiklikler görülmeye başlandı. Stalin ve dönemi ile ilgili ciddi eleştirilerin yapıldığı bu dönemde, Stalin'e yapılan eleştirilerde kullanılan donelerin aksine, baskının döneme damgasını vurduğunu söyleyebiliriz (Jowit, 1991, ss. 36-38).

"Barış içinde bir arada yaşama" prensibi itibariyle, Batı'yla diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve Sovyet dış politikasının köprüsünün indirilmesiyle "Demir Perde" kısmen ortadan kaldırılmış oldu. Lenin'in sınıf savaşının reddedilmesi, partinin ve devletin halka maledilmesiyle siyasal ve sosyolojik gerilimin azaltılması hedeflendi; ancak gerilim azalırken gözden kaçan şey parti ile halk arasındaki mesafenin kapanmasının uzun vadede yaşatacağı istikrarsızlıktı.

Kruşçov'un Stalinizmde yaptığı siyasal revizyonlar, hem parti önde gelenlerinin ve parti bağlantısı sayesinde çeşitli kazanımlar elde edenlerin konumunu tehlikeye soktu, hem de kişi olarak kendisine yöneltililebilecek saldırılara karşı koyabilme yeteneğini azalttı.

Kruşçov döneminde Doğu Avrupa devletlerinin, Jowit'in yaptığı benzetmeyle el öpmeye ve dilenmeye mahkum bırakıldığını söyleyebiliriz. Başta Macaristan ve Çekoslovakya olmak üzere ulusal sol unsurların kendi çizgilerinde ilerleme gayreti içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bunun altında yatan en önemli iki sebebin ise, ekonomik yalıtılmışlık ve siyasal baskılar olduğu bilinmektedir. Bu devletlerin

Varşova Paktı ve Comecon içerisindeki durumlarının, teorideki gibi eşit temsil hakkına sahip olma statüsünden çok uzakta, Sovyetler'in uydu devleti vaziyetinde olduğunu görmekteyiz (Aras, 2000, ss. 16-17).

Çin ile yaşanan sıkıntıların aşılammaması ve ekonomik krizin boyutlarındaki artış, bir anlamda Kruşçov'un görevden alınması için iki iyi bahane olarak belirmiş ve Sovyetler Birliği'nin sonuna giden yolda söz sahibi olan isimlerden Leonid Brejnev, Kruşçov'un yerine göreve başlamıştır.

Brejnev 18 yıllık iktidarı döneminde, Lenin'den itibaren Rus olmayanların tehdit unsuru olarak algılanmasına çözüm olacak şekilde, Rus olmayanların Ruslaştırılması ve toplumsal düzeyde yaşanan çatışma ve çelişkileri yansıtmama amacına yönelik olarak "Sovyet Milleti" kavramını geliştirmeye çalıştı. Oluşturulan bu kavramla artık ulusal kimliklerin önemli olmadığına, ortak bir kimlik olarak komünistliğin benimsenmesi gerektiği vurgulanıyordu.

Brejnev Doktrini'yle "Büyük ağabey" prensibinin oluşturulduğu bu dönemde, Doğu Bloku devletlerinde bölgesel seçkinlerin ayaklanmalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Kruşçov döneminde gevşetilen iplerin yeniden sıkılaştırılması Brejnev için öncelikli bir hedef olarak belirmiştir. Bu dönemde Doğu Bloku devletleri için uygun görülen kollektivizasyon tarzı "sınırlı egemenlik"ten geçmektedir. Sınırlı egemenlikle kastedilen, blok içerisindeki ülkelerin Moskova çizgisinden çıkmamaları gerekliliğiydi. Bu durumda Brejnev'in kesin bir kollektif yönetim siyaseti izlediğini söyleyebiliriz. Kollektif lider tacını takan Brejnev ile Stalin'in dönemsel farklılıklarını yansıtan ise, iki liderin karakterindeki farklılıklar olarak beliriyordu: Brejnev'in karakteri, Stalin dönemindeki kişiye tapınmanın daha zayıf halinin bu dönemde yaşanmasına sebep olmuştur (Malia, 1990, s. 314).

Kruşçov döneminin aksine, Stalin ve politikaları yadsınmamış, oluşturulan Stalin karşıtı politik söylemlerin üzerine bir set çekilmişti. Düzene yabancılaşan Sovyet toplumu üzerinde hakimiyeti sağlamak adına, yeterli dinamiğe sahip olmayan bir parti yönetimi Sovyetler'in bu ve sonraki dönemlerde üstesinden gelemediği en büyük çarpıklıklardan biriydi.

Doğu Bloku'nda Çözülme ve Solidarnost

Polonya'da "Solidarnost" Leninizm'in sonunu haber verir bir nitelik kazanmıştı ve bu hareket güçlü bir liberal hareket olarak, Sovyetler'in Avrupa'daki etkisini sarsabilecek nitelikteydi (Ascherson, 1981, s. 36). Dayanışma'nın ilgi çekici özelliği hareketin işçi sınıfının isteklerinden temel almasıydı. Parti tekelinin korunması SSCB için giderek zor bir hal almaktaydı. Sovyet denetiminin gevşememesi adına yapılan 1968 Çekoslovakya müdahalesinin ardından, önce Polonya'da önüne geçilmesi güçleşen işçi ayaklanması ve yine rejimin işleyişiyle alakalandırılan 1979 Afganistan müdahalesi SSCB için tehlike çanlarının çaldığına işaret ediyordu.

Bu dönemde SSCB ile Çin arasında, zaman zaman sıcak sınır çatışmalarıyla perçinlenen kriz ortamını, Doğu Avrupa devletleri de yakından izlemekteydi. Bu iki rakip devletin birbirleriyle kapışmalarını fırsat bilen Doğu Avrupa devletleri bu anlaşmazlıktan siyasi çıkar elde etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Romanya'da Çavuşesku'nun Sovyet uygulamalarına açıkça tepki gösterir tutumu², Çin ve Arnavutluk tarzı bir ekonomik modeli ülkesinde oturtma gayretiyle 1971'de IMF'ye üye olması, Polonya'da Lech Walesa önderliğinde kıpırdanan halk yığınları Sovyetleri kendi sahasında bile zor durumda bırakmaktaydı.

Brejnev'in Doğu Avrupa devletlerine konjonktüre uygun olarak sunduğu "Barış içinde yarış" ile amaçladığı, üretim sıkıntısının bir an önce aşılmasıydı. En kalitelinin en az maliyetle üretilmesinin amaçlandığı ve maliyet-fayda analizi bakımından verimli üretimin tüketimden fazla olmasına gayret gösterildiği plan, Blok ekonomisine kısa vadede olumlu etki yapmıştır. Üretim faktörlerinin ve üretimdeki çeşitliliğin kazandığı esneklik üreticileri Batıyla yarışma havasında, verimli bir uygulamaya yöneltmiştir. Ancak, eldeki teknolojinin üretime aktarılamaması ve istihdam imkanının farklı sektörlere yayılamayıp, ara malı üretiminde yaşanan aksaklıkların giderilememesi, Sovyet sisteminin giderek işlevselliğini kaybetmesine sebep olmuştur (Bolat, 1990, s. 28).

Brejnev'in ölümünden sonra 1982 yılında Yuri Andropov yönetime geldi. 1980'lere durgun giren Sovyet ekonomisi ve Sovyet yatırımları bu dönemle birlikte çöküş sürecine adım attı. SSCB yatırımlarıyla ekonomik gelişimlerini tamamlayan Doğu Avrupa ülkeleri artık

² Çavuşesku; Çekoslovakya, Afganistan ve Kamboçya'nın işgallerine karşı çıkmış ve Batı Almanya ile yakınlaşmıştır.

ayaklarının üzerlerinde durabiliyorlardı ve belki de Sovyet desteğine ihtiyaç duymadıkları bir periyoda girmişlerdi (Kazgan, 1994, ss. 29-32).

SSCB topraklarında, eldeki teknolojinin üretime yansıtılması üzerine bazı reform düşünceleri ortaya koyan Andropov'un 1984'te ölmesiyle yerine geçen Konstantin Çernenko, Andropov'un reformlarını askıya aldı. Çernenko-Andropov arasındaki ilişkinin Brejnev-Kruşçov arasındaki münasebete benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çernenko da Brejnev gibi sisteme kusur bulmayan, Parti'nin her şeyi çözebileceğine inanan ve reformlara kapalı olan bir insandı.

Liderler arasında yaşanan bu reform çelişkisinin yansımaları, doğal olarak, öncelikle "çevre"de tepki bulmaktaydı. Doğu Avrupa devletleri artık kendi ayakları üzerinde durabilen, Batılı ekonomik kurumlarla işbirliği içerisinde hareket eden ve özellikle Batı Almanya ile ciddi bir ekonomik alış-veriş içerisinde ekonomilerini büyüten bir yapı içerisindeydiler. 1980'lerle beraber SSCB ile çevre arasındaki karşılıklı bağımlılığın sorgulanmaya başlaması kaçınılmazdı ve iki taraf da bu birliktelikten duydukları rahatsızlığı zaman zaman dile getirmekteydiler.

Gorbaçov Dönemi: Glastnost ve Perestroyka³

1985 Mart'ına kadar yönetimde kalan Çernenko'nun ölümüyle birlikte Mihail Gorbaçov Parti Genel Sekreterliği'ne seçildi. Gorbaçov, Genel Sekreterlik görevinin başlarında, krizin vahametini kavramış, reformların yapılmasının gerekliliğine inanan ve esas olarak Andropov'un bıraktığı yerden devam eden bir lider görüntüsü çizmiştir.

Nisan 1985'te reformların ilk ayağı olarak perestroykayı ortaya attığında nihai amacı ulusal ekonomik performansı iyileştirmektir. Örnek aldığı yöntem Andropov'unkine benziyordu ve üst kademe oluşturulacak uzmanlar grubunca alınan kararların, tabandaki ekonomik sisteme uygulanması sistematikle hareket etmeyi içeriyordu. Gorbaçov'un düşüncesi klasik idari tedbirler ve bürokratik yeniden örgütlenme metotlarıyla, Sovyet üretim aygıtını yeniden ayakları üzerinde tutturmak ve krizden çıkmayı başarmaktı (Sakwa, 1990, s. 17).

1986 yılında alkolizme karşı açtığı kampanyayla karaborsanın ve bu piyasadan rant elde edenlerin karşısında olduğunu gösterdi ve halktan aldığı ilk tepkiler olumlu oldu. İkinci tedbir ise, üretim mallarına

³ "Devlet yönetiminde ve bürokraside açıklık" ve "Ekonomide yeniden yapılanma".

belirli bir kalite standardı getirerek, sanayi ürünlerinde kalite kontrolü yapmak olmuştur. Atılan tüm bu adımların başarıya ulaşması yolunda Gorbaçov, Stalin dönemindekiyle kıyaslanabilecek ciddi bir kadro değişikliğine gitti ve genç isimleri bu denetim mekanizmalarının başına getirdi.

Halktan takdir toplayan bu hareketlerinin derin bir muhalefet oluşturması doğaldı; çünkü bu tip önemli reformlar statükocular tarafından daima tepkiyle karşılanmıştı. Bu nedenle Gorbaçov ikinci bir politikayı gündeme soktu. Glastnost ile amaçlanan devlet mekanizmasını hızlandırmak ve ekonomik platformda toparlanmak adına halkı bilinçlendirmek ve reformlara direnen kitleyi baskı atına alarak bu direnişlerinden vazgeçirmektir (Bates, 1991, s. 25).

Yegor Ligaçov'un önderliğini yaptığı muhafazakarların temel savı, "Leninist harekete karşı liberal ekonomik modelin benimsenmesinin SSCB'yi ciddi bir tehlikenin içine attığı" olmuştur. Sosyalizmi kuran yapının altını oyduğunu iddia ettikleri Gorbaçov reformlarının bu kadar keskin ve giderek şiddetlenen bir hal alması muhalif kanadın başlıca endişesini oluşturuyordu. Böyle bir politikayla Doğu Avrupa devletleri de doğrudan emperyalist devletlerin ve sistemin kucağına itilecekti.

Alexis de Tocqueville'nin XVI. Louis hakkında söylediği "Kötü bir yönetim için en tehlikeli zaman, reformlar yapmaya başladığı andır" sözü, sosyalist blokun güçlü liderleri açısından Gorbaçov için uygun görülen cümleydi aslında.

1985'te önemli bir destek ve özgüvenle başlayan perestroyka, iki yıl içerisinde bürokratik ve tarihsel bir muhalefeti karşısına almış, 1989'da ise devletin varlığını sorgular bir riske dönüşmüştü. Glastnost ile beliren açıklık politikası ise, Kruşçov dönemindeki muhalefetten daha yoğun bir muhalif grubu karşısında bulmuştu. İşte tüm bu karmaşa imparatorluğun dağılmaya başlaması gibi bir tehlikeyi gündeme getirmişti.

Çevrenin merkezden kopuşu, ancak merkezin bir krizle çökmesi sonucunda olabilirdi. Merkezin siyasal istikrarsızlığı tarih boyunca çevredeki proto-milliyetçi bölgesel seçkinlerin ve sadakatsiz vasalların kendi kimliklerini tekrar hatırlamalarına, kendi çıkarlarının peşine düşmelerine ve fırsat bulurlarsa zayıflamış merkezin üstüne giderek bir bağımsızlık arayışı içerisine girmelerine sebep olmuştur (Motyl, 1990, s. 48).

Alexander Motyl merkezin yıpranmasının, imparatorlukların çözülmesine sebebiyet verdiğini belirtirken, Sovyet imparatorluğunun devlet eliyle başlayan üstten devrim yoluyla dağıldığına ve Doğu Bloku'nun bu şekilde çözüldüğüne dikkat çekiyordu. Sovyet hayalinin yıkılmasına sebep, yukarıdan aşağıya doğru geliştirilen reform hareketlerinin, dirliği ve düzeni beraberinde getirememesi ve merkezi devletin zayıflaması olmuştur (Moiseev, 1994, s. 61). Gorbaçov'un perestroyka ve glastnost atılımları üstten devrim niteliğinde gelişmiş ve SSCB'de merkezi devleti ve otoriteyi yıpratarak ve merkez-çevre bağlarını zayıflatmıştır (Sakwa, 1990, s. 26). Bu kriz ortamı ise Doğu Avrupa devletlerinin imparatorluktan kopmasına sebep olmuştur.

1980'lerle beraber yabancı sermayeye kapılarını açan, başta Polonya ve Macaristan olmak üzere, Doğu Avrupa devletlerinin ekonomik açılımı, Gorbaçov'un SSCB için hayalini kurduğu ekonomik reformun ana kaynaklarından birini oluşturuyordu (Fukuyama, 1990, ss. 15-16).

Ancak doğrudan sermaye yatırımlarıyla üretim artırılabilir ve tüketimden öteye gidecek üretimle bütçe açıkları toparlanabilirdi. Ancak Gorbaçov, bisikletin yürümesi için gerekli pedala bir türlü basamadı. Yabancı sermaye ve demokratikleşme yollarını açtığı Doğu Avrupa ülkeleri ise açılan bu yolda sonuna kadar pedal bastılar ve -beklentilerini karşılar biçimde- ipi göğüslediler.

Burada eklenmesi gereken önemli husus; dağılmanın ardındaki itici gücün, tek başına Doğu Avrupa devletlerinin alttan gelen talepleri şeklinde ele alınmaması gereğidir. Gorbaçov'un perestroykayı gerçekleştirerek, ulusal sermayeyi üretime aktarabilmesi için, öncelikle Doğu Avrupa'yı kalkındırmak adına hibe edilen milyarlarca dolarlık yükten kurtulmak gerekmekteydi (Zaslavskaya, 2002, s. 102). Geri dönüşü büyük ölçüde prestijden ve imajdan öteye gitmeyen bu kaynak aktarımından, bir an önce sıyrılma planı yapılmaktaydı. Geline nokta, Sovyet ekonomisinde kalkınmanın önünü açmak için, SSCB'nin sırtındaki Doğu Avrupa'yı besleme yükünden kurtulması gerekmekteydi. Emperyal ilişkiyi yönlendiren ve yöneten tarafın, yönetebilme vasfını kaybetmesi ve neticesinde yönetilen tarafın başının çaresine bakma zorunluluğu Doğu Bloku'nun çöküşüne sebebiyet vermiştir. Diyebiliriz ki, bıçağın kemiğe dayandığı an beklenmiş, çeliğin soğukluğu hissedildiği zaman Avrupa'da kopuşlar başlamıştır. Doğu Avrupalı yöneticiler, SSCB'den bir anlamda ümidi kestikten sonra halkla ve bölgesel elite uzlaşma yoluna gitmişlerdir.

Mirasın Reddi ve Ortak Avrupa Evi

Sovyetler Birliği komünizmden kendine özgü bir çıkış yolu ararken, Gorbaçov'un reformlarının oluşturduğu dış etkiler arasında -yukarıda değindiğimiz ve ileride etraflıca ele alacağımız- Doğu Avrupa'daki demokrasi talebinin hızlanmasının yanı sıra, ABD ile bir çok konuda görüş birliğine varılmasıyla beliren Avrupa yumuşaması da yer alır.

Değişimin, komünizmin gereğini ve mirası reddetmek demek olmadığını vurgularcasına Gorbaçov, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi veren ulusların daima yanında olacağız diyordu; ancak Latin Amerika'daki ABD karşıtı tutumların kimse tarafından istismar edilmemesi gerektiğini söylüyordu (Gorbachev, 1987, s. 182).

ABD'ye yaptığı dostça göndermenin bir benzerini de Avrupa'ya yapan Gorbaçov, insanlığın birbirine muhtaçlığından bahsediyor ve Avrupa'yla olan tarihi bağlarını dile getiriyordu.

Kruşçov döneminde ilk adımları atılan ve Helsinki Zirvesi'yle doruk noktasına ulaşan yumuşama süreci, Gorbaçovla birlikte -önceleri Batı diye tabir edilen- Avrupa'yla ortaklık noktasına kadar varıyordu ve teknoloji transferinin etrafında yeni bir ilişki yumağı oluşturulmaya çalışılıyordu.

Gorbaçov, ortak Avrupa'nın mirasları olduğunu belirtiyor, eski Rusya'nın Avrupa'ya Hristiyanlık bağıyla bağlı olduğunu ekliyordu. Gorbaçov'un kurmak istediği çoklu ilişkiler yolundaki en büyük kozu, 1945'e kadar sürekli olarak savaşların yaşandığı toprakların, SSCB'nin bölgeye angaje olmasıyla barış havasını solumaya başlaması ve 40 yıla yakın bir süre sıcak çatışmadan uzak kalmasıydı. Avrupalı devletler tarafından Sovyetlerin sürekli bir tehdit olarak algılandığının doğruluğu kadar, oluşan dehşet dengesinin onları çatışmalardan uzak tuttuğu ve birbirlerine kenetlediği de önemli bir realiteydi. Üstelik 1940'lardaki en büyük tehdit olan Hitler Almanyası da Sovyet desteğiyle alt edilmişti. İşte Gorbaçov, barışa en önemli katkının Sovyetler Birliği'nden geldiğini belirterek, sosyalist blokun barışın simgesi olduğunu ve reform hareketleriyle bu simgenin, neticesinde de barış ortamının, güçleneceğini belirtiyordu (Casier, 2018, s. 19).

Gorbaçov bu noktada "Barış içinde bir arada yaşama"nın gereğine dikkat çekiyor ve asıl talep noktasına temas ederek, karşılıklı yararları olan işbirliğinin Avrupa'yı sürekli bir istikrara ulaştıracağını belirtiyordu. Bu politika içerisinde dikkati çeken önemli bir husus da,

kıt'anın birleşmesinin ancak karşılıklı işbirliği ve askeri harcamaların kısılması yoluyla olabileceğinin belirtilmesiyle, SSCB'nin askeri harcamalar kalemini kısararak, üretime daha fazla bütçe ayırmak istediğini açıkça ifade etmesidir.

Avrupa'nın ortak bir köke sahip olduğunun sürekli olarak altını çizen Gorbaçov, böyle yoğun bir ilişki yumağı sonrası oluşmuş, kıt'a Avrupası'nın ikiye bölünmüşlüğüne kabul edemediğini; fakat bu hissiyatının, Avrupa'yı aynı ekonomik düzlem içerisine sürüklemeye yönelik olmadığını belirtmektedir. Öyle ki, Perestroyka'da Gorbaçov, Avrupa'nın ortak bir çatı altında barınması gerektiğini; ancak her ailenin kendi dairesinin ve farklı giriş kapılarının olması gerektiğini dile getiriyor.

6 Temmuz 1989'da Avrupa Konseyi Toplantısı'nda, "Ortak Avrupa Evi" önerisinde bulunan Gorbaçov'un, bu önerisinin mantığını açıklamak konusunda insancıl argümanlar kullandığını görmekteyiz (Gorbachev, 1989). Silahlanmanın önüne geçilmesi hususunda atılacak adımların somutlaşması adına, ortak bir çatıya ihtiyaç duyulduğu belirtilerek, olası bir nükleer savaşın yanısıra, bir konvansiyonel savaşta dahi Avrupa'nın haritadan silineceği açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamaya paralel olarak getirilen öneri ise; silahsızlanmanın, ortak bir ekonomik bağın sağladığı karşılıklı güvenle hızlandırılması olmuştur (Malcolm, 1989, s. 662).

Hedeflenen siyasi reformların gerçekleştirilmesi için çarpıcı bir ekonomik hamleye ihtiyaç duyan Gorbaçov, Batı Avrupa'nın bilimsel gelişmişliğinin ve teknolojik ilerlemişliğinin farkında olduğunu, bir anlamda geri kaldıklarını, kabullenmiş bir çizgi içerisindedir. Brejnev dönemindeki Batı'yla yarış savı, Gorbaçovla birlikte Batı'dan yararlanma ve ülkenin orta vadede ekonomisinin güçlendirmesi tezine dönüşmüştür. Aradan geçen yaklaşık 20 yıllık sürede SSCB ekonomik bir çöküş içerisine girmiş, yarışacak halinin kalmadığının bilincinde, günü kurtarma ve yeniden yapılanmayı başlatabilecek ekonomik bir yakarış sürecine dahil olmuştur.

SSCB'nin, bahsi geçen bu gelişim düzeyinden yararlanması gerekmektedir ve tarihsel temeli sağlam, psikolojik yönü kuvvetli bir yaklaşımla "Ortak Avrupa Evi" fikri ortaya atılmıştı. Avrupa'nın karşılıklı bağımlılığın yaşandığı, ortak bir alış-veriş cennetine dönüşmesi şüphesiz, Doğu Bloku içerisinde sıkıştığını düşünen, SSCB'ye yarayacak ve böylece istikrara yönelik bir adım atılacaktı. Bu fikrin çekici unsurlarından biri de, oluşacak bu sıcak yapının

üçüncü dünya ülkeleri arasında doğuracağı yoğun motivasyondur. Soğuk Savaş'ın kalbinde gelişecek akıcı ilişkiler kalkınmalarını gerçekleştirilemeyen, hatta gerçekleştirecek fırsatı dahi yakalayamayan üçüncü dünya ülkelerine, yeni pazarların kapılarını açacak ve bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye akmasına yardımcı olacaktır (Bairoch, 1993, ss. 274 – 275).

Avrupa'daki ekonomik, teknik ve bilimsel potansiyelin, bölünmüşlükten dolayı bir bütün haline getirilemediğinin ve bunun dünya adına önemli bir kayıp olduğunun vurgulandığı projede, Atlantik'ten Urallar'a kadar yayılmış, önemli tarihi dönüşümlere ev sahipliği yapmış Avrupa'nın karşılıklı anlayış ve işbirliğine ev sahipliği yapması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Gorbaçov'un bu çıkışına Avrupa Devletleri'nden farklı tepkiler gelmiştir. Birleşme hedefini anayasasına dahi yansıtan Almanya, böyle bir fikre en olumlu yaklaşan taraf olmuştur. Ortak Avrupa'nın gerçekleşmesi tezinin, Birleşik Almanya'nın inşasıyla mümkün olabileceğini düşünen Almanya, SSCB'nin bu adımını, birlikteliğin önündeki psikolojik engeli kaldırmaya yönelik olarak atılmış en önemli adım olarak algılamıştır.

Fransız basını zaman zaman ABD'li yazarların şüpheli yaklaşımlarının etkisinde kalarak, François Mitterand'ın "daha geniş bir Avrupa'nın, tarihin ve barışın yönlendiricisi olacağı" yönündeki sözlerini dikkate almadan; geniş Avrupa fikrinin SSCB'nin yeni bir emperyalist yaklaşımı olduğu düşüncelerini işlemiş, Gorbaçov'un bu söylemine güvenmek için erken olduğuna değinmiştir. Avrupalı fikir adamlarının, SSCB bu fikrinde samimi ise önce Doğu Avrupa'da bu açılımı yapmalıdır şeklindeki yaklaşımlarına rağmen; Gorbaçov Avrupa halkının kendisini anladığını ve SSCB'nin Avrupa politikasının takdir gördüğünü belirtmiştir (Gorbachev, 1987, ss. 191 – 192).

Gorbaçov'un, Sovyetler Birliği'ni komünizmden kendine özgü bir çıkış yoluna soktuğu bu süreç, Avrupa'nın bütünleşmesine ışık tutmuştur; ancak Gorbaçov'un söylemindeki gibi, sosyalist ve kapitalist blokların bir arada yaşadığı bir süreç içerisinde değil; komünizmin Avrupa'dan silindiği ve eski Doğu Bloku'nun Avrupa bütünleşmesi içerisine entegre edildiği bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir.

Ortak Avrupa Evi'ne adım atılmasının kaçınılmazlığına karşın, böyle bir oluşumun siyasi ve ekonomik söylemlerin doğurduğu çabanın yanında, ciddi bir krizi beklediği ortaya çıkmıştır. Steven Lee Myers'in

belirttiği gibi, gerçek reformlar ancak gerçek krizler sonucunda oluşabilirdi ve ekonomik krizin yanına siyasi çıkmazın da eklenmesi gerçek bir krizi meydana getirmiştir (Mayers, 2002, s. 4). Avrupa'nın siyasi tarihi tekerrür etmiştir, İkinci Dünya savaşı neticesinde iki siyasi kampa bölünen Avrupa, aşağıda detaylarıyla ele alacağımız üzere, kamplardan birinin dağılmasıyla yeni bir bütünleşme sürecine girmiştir.

Doğu Avrupa'nın Yenilenen Yol Haritası

İki kutuplu dünyada görülen yumuşama havası, Helsinki süreciyle birlikte somut bir yapıya oturmuş, SSCB'nin Afganistan müdahalesinin yumuşama üzerindeki olumsuz etkisi beklenenden kısa sürmüş ve Doğu Avrupa'da hareketlenen çok partili sistem ve insan hakları taraftarlarının talepleri, sayıları giderek artan yığınların olmazsa olmaz isteklerine dönüşmüştür. Özellikle 1975 Helsinki Nihai Senedi'nin üçüncü sepetini oluşturan "İnsancıl ve Öteki Alanlarda İşbirliği" başlığının, pratikte yaşama geçirilmesi yönünde Doğu Bloku ülkelerinden gelen talepler, Sovyetler Birliği'ni, bireysel özgürlükler yolunda, insan hakları arzına zorlamıştır. Son sepete SSCB'nin talebiyle eklenen "içişlerine karışmama" ilkesi ise; tüm ilkelerin çekincesiz uygulanacağına yönelik maddeyle kuşatılmıştır.

Doğu Bloku içerisindeki ekonomik talepler artmış, Batı'daki siyaseti kendi sistemlerine dönüştürme arzuları da ekonomik temelli kaygıların tetikleyicisi olmuştur. Batı'da yaşanan endüstrileşme sürecinin getirdiği maddi kazanımların yanında, bu kazanımların sağladığı refah ve sosyal devlet anlayışının da ön plana çıkması Doğu Bloku ülkelerinde hayranlık uyandırmıştır. Bu ülkelerin içerisinde buldukları vaziyet ve komşularının gelişmişlik düzeylerinin kıyaslanması durumunda, Doğu Avrupa halklarının "farkımız nedir?" gibi bir soruyu kendilerine sormalarını doğal karşılamak gerekir. SSCB'nin, kendi sınırları içerisinde, perestroykayı ve glastnostu bürokratlara ve muhaliflere kabul ettirmek için verdiği uğraş ve ekonomik yıkıntıdan çıkış çabası, Blok içerisindeki ülkelere yeterince eğilememesine sebep olmuştur. Bu durum, Doğu Avrupa devletlerini bir yalnızlık ve -alışık olduklarının aksine- bir sahipsizlik duygusuna itmiştir.

Merkezi ekonomik sistemin, 1980'lerle beraber tam randıman verememesini hususunu da, kullanılan teknolojinin nispeten eski olmasına ve eldeki bilgi birikiminin üretime bir türlü yansıtılamamasına bağlayabiliriz. Ancak şu bir gerçektir ki, ekonomik vaziyet Doğu Bloku'nun çözülmesinin yegane sebebi değildir. Daha

ziyade toplumsal ve siyasal nedenlerin çözülmeye ön ayak olduğunu söyleyebiliriz. Endüstrileşme sürecine dahil olan devletlerde tek partili sistemden çok partili demokrasilere kayış olduğu bilinmektedir ve bu yeniden yapılanma Doğu Avrupa için de geçerlidir.

Geri dönüşü olmayan yolda gerek ekonomik beklentiler gerekse milliyetçi söylemler sistemden bağımsız şekilde yeni bir yola girmişti. 1988'de maden işçilerinin ayaklanmalarının bastırılmasında güçlük çekilmiş ve Ermeni milliyetçilerinin Karabağ'ı topraklarına katma çalışmaları hız kazanmıştı. Moskova bu vak'alara yetişememekteydi; bulunan ve dayatılan geçici çözümler ise halkı tatmin etmekten uzaktı. Baltık ve Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri'nde ise özellikle 1989'dan itibaren giderek kuvvetlenen ayrılıkçı hareketler göze çarpmaktaydı. Tekne su almaya başlamıştı ve kimsenin eline bir kova alıp bu suyu dışarıya atmak gibi bir niyeti yoktu. Üstelik ekonomik ve neticesinde siyasi gönencin optimize edilmesi adına, on beş yıl öncesine kadar üzerlerine titrenen Doğu ve Orta Avrupa Devletleri, SSCB için itici bir güç olmaktan çıkmış; bir nevi yeniden yapılanmanın önündeki ekonomik engeller içerisinde sayılır olmuşlardı. Sovyet dış politikası bu dönemde, ipleri gevşetmenin rasyonel bir hareket olacağı inancı üzerine kurulmuştur (Malcolm. s. 664).

"Halkın Sonbaharı"nın ortaya çıkışı Kissenger'in "domino teorisi"ni doğru çıkarır nitelikte gelişmiştir: Romanya'daki olayların nedeni, Çekoslovakya'da insan haklarına ilişkin taleplerin güçlenmesi olmuştur; Çekoslovakya'da meydana gelenlerin arkasında Doğu Almanya'daki çöküş yatmaktadır; Doğu Almanya'da halkı sokaklara döken, Macaristan'daki siyasi değişimlerdi; Macarlara çıkış yolu gösteren ise Polonya'daki pazarlıklarda elde edilen başarıydı (Przeworski, 1991, ss. 22 – 23).

Yukarıdakileri dile getirirken, Orta ve Doğu Avrupa toplumlarının komünizme karşı verdikleri mücadelenin bir tarihi olduğunu da unutmamak gerekir. Berlinliler 1953'te, Macarlar 1956'da, Çekler ve Slovaklar 1968'de ve kırk yıllık bir zaman diliminde birkaç kez Polonyalılar, toplumsal mücadele yolunda bedel ödemişlerdir.

Polonya'da açık başkaldırı 1976'da başladı ve 1980'lerde zaptedilemez boyutlara ulaştı. 1981'le birlikte "Dayanışma"nın halk üzerindeki etki sahası o denli artmıştı ki, rejimi ayakta tutan sadece dıştan gelebilecek fiziksel baskıydı. SSCB'nin içeride yaşadığı problemler Polonyalı işçilerin tekrar ayaklanmasına sebep oldu ve 1988 grevleriyle fiziksel baskının da yeterli olmadığı ortaya çıktı. Halktan gelen bu baskılar

üzerine ordu, Polonya'daki iktidara uzlaşma kararı alması gerektiği yönünde baskı yaptı ve Merkez Komite, Solidarnostla iktidarın paylaşımı için masaya oturdu (Ascherson, 1981, s. 47).

Dayanışma hareketi, arkasına Polonya halkının büyük coşkusuyla alırken, iktidarın arkasında, koltuğu onlara tahsis eden SSCB bile yoktu, üstelik ordu da halktan gelen yoğun baskılara karşı koyabilecek kudreti kendisinde görmüyordu; aslında halk hareketini kanla bastırmanın da bir anlamı kalmamıştı. Ok yaydan çıkmıştı ve taraflar “Perestrojka”nın Polonya’da da hayata geçirilmesi konusunda anlaşmışlar. Özelleştirmeler gerçekleştirilmeye başlandı; ancak Polonya adına belirtmek gerekir ki, baskıya isyan eden kitleler için değişen bir şey olmadı. Özelleştirmelerden elde edilen gelir, üretimin denetimini uzun yıllardan beri elinde tutan kesime akıyordu; üstelik iktidar da siyasi otoritesinin son demlerini ekonomik kazanım elde etmek üzerine planlamıştı.

Macar Sosyalist İşçi Partisi, halktan ve ordudan baskı görmeksizin, etrafındaki gelişmeleri ve SSCB'nin çözülme sürecini iyi bir şekilde etüd ederek, 1989 baharında muhalif gruplarla bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantının neticesinde ülkenin demokratik bir cumhuriyete dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. 1990'da parlamentonun kendi kendini feshetmesi kararına varılmıştır. 1990'da Avrupa Konseyi'ne tam üye olarak kabul edilen Macaristan, aynı yılın Mart ayında yapılan seçimlerle demokratik sistemi tam olarak oturtmuştur. Macaristan'da iktidar barışçı yollarla halka devredilirken, aynen Polonya'da olduğu gibi komünist parti bürokratları, ellerindeki siyasi gücü ekonomik güce çevirmeye girişmişlerdi.

Polonya ve Macaristan'daki pazarlıklar sonucunda elde edilen başarı blok içindeki diğer devletleri de etkiledi. Polonya ve Macaristan'dan Batı Almanya'ya önemli miktarda bir göç dalgası başladı. Bu göç dalgasıyla birlikte Doğu Almanya'da yerel çapta ayaklanmalar başladı. Demokratik Almanya'da birkaç şehirde çıkan kalkışma giderek büyüdü ve bastırılmaz hale geldi. Bu baskıyı takiben Eric Honecker Ekim 1989'da istifa etti. Honecker'in istifasını, Kasım ayında serbest dolaşım özgürlüğünün verilmesi izledi ve Soğuk Savaş'ın simgesi haline gelen Berlin Duvarı, Kasım 1989'da yıkılarak iki Almanya'nın fiilen birleşmesi sağlandı.⁴

Doğu Bloku'ndaki reform ivmelenmesi, 1980'lerin son çeyreğinde

⁴ Doğu ve Batı Almanya, 2 + 4 görüşmelerinin sonuçlanmasıyla, resmen 2 Ekim 1990'da birleştiler ve Federal Almanya oluştu.

Çekoslovakya'da dahareketlenmelere sebep olmuştur. Çekoslovakya'da olaylar 17 Kasım 1989'da öğrenci gösterileriyle başladı. Gösteri hükümete karşı duyulan öfkeyi dile getirir mahiyetteydi. Hükümet kitleyi dağıtmak amacıyla kalabalığın üzerine anti-terör birliklerini yolladı. Gösterileri bastırmak için böyle bir aracın kullanılması küçük çaplı ayaklanmalarla tepki buldu ve bu ayaklanmalar giderek yerel düzeyden ulusal düzeye çıktı. Hükümet bu baskı karşısında geri adım atmak zorunda kaldı ve serbest seçim vaadiyle baskıları dindirmeyi başardı.

Çekoslovakya'da halk ayaklanmalarına sahne olan bu süreçte, özellikle Komünist Parti'nin içerisinde büyük değişiklikler yaşanmıştır. Yoğun halk hareketleri neticesinde, 1989 baharında Komünist Parti'de yaşanan istifalarla birlikte, Komünist Parti'nin azınlıkta olduğu bir hükümet kurulmuş, Cumhurbaşkanlığı'na Vaclav Havel seçilmiştir. Serbest seçimler sonucunda Çekoslovakya'da komünist parti hükümeti devrildi. 1968'de Sovyet tanklarına teslim olan halk bu sefer tüm Avrupa'yı saran rüzgarın da etkisiyle taleplerinin arkasında sonuna kadar durmuştur ve yönetimin değişmesinde baş rolü oynamıştır.

Federal Meclis 1990'da, Slovaklar'ın ülke içerisindeki eşit görünümünü pekiştirecek şekilde Çekoslovakya'nın adını "Çek ve Slovakia Federal Cumhuriyeti" olarak değiştirmiştir. 1991'e gelindiğinde Slovak partilerinde ayrılmaya yönelik eğilimler güçlenmiştir, 1991 Mart'ında yeni bir federal anayasanın kabul edilmesine ilişkin taslak hazırlanmıştır. Bu taslak Çekler tarafından da kabul görmüştür ve 17 Haziran 1992'de Slovakia Ulusal Konseyi'nin bağımsızlık ilanı ile Çek Cumhuriyeti ve Slovakia adı altında iki devlet oluşmuştur (Sönmezoglu, 1996, s. 132).

Çek Vaclav Klaus'un ve Slovak Vladimir Meciar'ın ayrılmayı yadsımayan tutumları neticesinde ilk defa bir federasyon tarafların karşılıklı rızalarıyla dağıtılmıştır. 1 Ocak 1993'te onaylanan bölünme kararından sonra Çekler ile Slovaklar arasında ortak para, sınır denetimleri ve aktiflerin paylaşımı konularında anlaşmazlıklar çıkmış ve ilişkiler bir süre için gerginleşmiştir.

Romanya, Nikolay Çavuşesku'nun düşürülmesi için sonu kanlı biten halk ayaklanmalarına sahne olmuştur. 1987'de ve 1989'da ordu göstericilerin üzerine ateş açarak eylemleri bastırmıştı ve bir çok kişi, bu gösteriler sırasında yaşamını yitirmişti. Özellikle 1989'da Temeşvar'daki halk ayaklanmasında yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş; ancak bu kıyım işçilerin grevlerinin önüne geçememiştir. Çavuşesku'nun sarayından

halka yaptığı konuşma esnasında, yönetim aleyhindeki sloganlar yükseldi, buna ordu içindeki muhaliflerin isyanı da eklenince Çavuşesku tek dayanağını yitirmiştir. Halk hareketi devlet binalarının işgaliyle doruğa ulaşmış ve polisin elindeki silahlar alınmıştı. Çavuşesku ve eşi yakalanarak idam edilmişlerdir; Orta Avrupa'da görülen yumuşak geçişlere benzemeyen bir hükümet değişikliği ile de olsa Romanya'da da iktidar devrilmişti. Cumhurbaşkanlığı'na Ion İliescu, hükümete de Ulusal Kurtuluş Cephesi getirilmiş ve 1990'da yapılan çok partili seçimleri kazanarak yerlerini meşrulaştırmışlardır.

Siyasi alanda bu, Sovyet imparatorluğunun çöküşü ve Komünist Parti'nin iktidar tekelinin yıkılması anlamına geliyordu; ekonomik alanda ise merkezden yönlendirilen devlet ekonomisinden pazar ekonomisine geçiş demektir. Bu durum sosyalist blok içerisindeki "realistler" ile "idealistler" in savlarında, ibrenin idealistler lehine dönmesi anlamına geliyordu. Realistler, komünist sistemle uzlaşmanın dünyada istikrar ve barışı sağlamanın, komünist ülkelerdeki insanlara yardımla etkili bir biçimde ulaşmanın tek yolu olduğu görüşündeydiler. "İdealistler" benzetmesiyle tanımlanan, komünist ülkelerin bünyesinde totalitarizme karşı görünürde umutsuz bir direnişe girişenler, aynı zamanda da bu tür faaliyetlerin sonuç getirici olduğunu varsayıp bunları destekleyenlerdi.

Şüphesiz 1989 yılında ortaya çıkan bu tablo, fikir birliği içinde değerlendirilerek alınmış kararlar bütününe ortaya koymamaktaydı. Eskinin idealistleri siyasal ve ekonomik özgürlüğü kazanmış olmanın iyi yanlarını işaret ederlerken, realistler ise kimin kazanıp kimin kaybettiğinin belirsiz oluşuna, transformasyonun toplumsal maliyetine ve ekonomik sistemin melezliğine dikkat çekiyorlardı. Ancak bugün görünen o ki, Avrupa Birliği bütünleşme modelinin içerisine entegre edilen eski Doğu Bloku ülkeleri hallerinden pek de şikayetçi değiller. Şüphesiz yıllardır akılları kurcalamaya devam eden bir soru, zihinlerimizde varlığını sürdürmeye ve cevap arayışlarında türlü irdelemeleri bünyesinde eritmeye devam edecektir. Eski Doğu Bloku ülkelerinde bugün yaşanan hızlı gelişimin ve neticesinde oluşan refahın, Blok'un varlığı esnasında sağlanamamasının sebebi komünist sistemin teorisinde miydi, yoksa yönlendirici mertebesindeki kişilerin şahsi hataları mıydı?

Sonuç

Sovyetler Birliği'ndeki revizyonist yaklaşım ortaya konulan yeni ilkeler doğrultusunda belirmiş ve çağın gereklerinden bağımsız, düşünülemeyecek derecede şaşkırtıcı bir devinim değildi. Gorbaçov döneminde revizyonist hamle çalışmalarının Andropov dönemindekileri takip eder bir niteliğe sahip olduklarını da yukarıda özellikle vurgulandı. Ancak bu dönemde yaşanan farklı bir şey vardı ve bu fark sadece halk tarafından değil; ülkeleri yöneten iktidarlar tarafından da fark ediliyordu. Sistem tıkanmıştı ve toplum sosyal patlamanın eşiğine gelmişti. Ekonomik durgunluk ve siyasi çevrilmişlik sosyo-psikolojik çöküntüyü de beraberinde getirmişti. Bu çöküntü sadece insanların yaşadığı yılmışlığı değil; devletin ve hükümetin çaresizliğini de içeriyordu.

Bir devletin psikolojisi mi olur diye düşünülebilir; ancak içerisinde sosyal kavramının bulunduğu, mantıklı davranabilme yeteneğine sahip her ögenin psikolojisinin olduğu bir gerçektir. Neticede kurumlara yön verenler insanlardır ve insanların gerginlikleri de bir noktaya kadar zaptedilebilir. İşte bu noktaya geldiğinde ise sosyal patlama kaçınılmaz olur.

Gorbaçov'la birlikte şırınga edilen ilaç kırılma noktasına gelmiş ülkeyi, neticesinde bloku, ya kurtaracaktı ya da yıkımın hızını artırır bir niteliğe sahip olacaktı. Şırınga edilen ilacın hastada kısa vadede bir tepkimeye neden olmadığını söyleyebiliriz; ancak Gorbaçov'un iktidarının üçüncü yılıyla birlikte, revizyonların çıkarlarını aksattığını düşünen statükocularla, ülkenin parçalanma tehlikesi olduğunu düşünen muhalefet aynı kampta buluşmaya başladı. Bu yakınlaşmaya, Rus olmayan milletlerdeki hareketlilik ve ülkenin ekonomik bataktan kurtulamaması eklenince Sovyetler'in sıkıntıları doğrudan Doğu Bloku'na yansımaya başlamıştı.

Sovyetler'in bu durumuna Doğu Avrupa'nın kayıtsız kalması beklenemezdi. Blok devletleri ulusçu hareketlerin tavana vurduğu bir dönem geçiriyordu. Bunun altında yatan sebeplerden en önemlilerinin "ekonomik refah düzeyine erişememe, iktisadi açılımın gerçekleştirilememesi" ve "katılımcı siyaset talebi" olduğu yalın bir gerçektir. Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Bulgaristan kişi başına düşen gelire göre 1987 yılında Avrupa'nın zengin devletleri arasında yer almaktaydılar; bu devletlerin 6000 \$ civarında oluşan kişi başına gelirleri onları Yunanistan ve Portekiz'in üzerine taşımıştı (Huntington1991, ss. 264 – 265).

Ancak şüphesiz bu meblâğın paylaşımında oluşan büyük uçurumlar halkı mutsuzluğa itmekteydi. Çünkü bu gelirin büyük bir kısmı politbüro yetkililerinin tasarrufuna bırakılmıştı. Gelir paylaşımında şeffaflıktan uzak bir anlayış hakimdi. Bu durum çalışan, emekçi halkta huzursuzluk yaratmaktaydı; en azından bu paydan emeklerinin karşılıklarını almaları gerektiği güdüsü yavaş yavaş topluma hakim olmaya başlamıştı. Yanıbaşındaki ülkelerde yaşayan halkların kalkınmışlık seviyeleriyle kendilerini mukayese ettikleri zaman, negatif yönde bir kolerasyonla karşılaşmak ülke halkını yönetim aleyhtarı gösterilere ve birlikteliklere itmmişti.

Günümüzde de süregelen “doğrunun ne olduğu bilmece” nin cevabını aramak adına; Polonya’da 1991 yılında gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerde parlamentoya giren, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen ve tam üyeliğin ardından Avrupa Parlamentosu’nda ülkesini temsil eden Bronislaw Geremek’in sözleri oldukça anlamlıdır:

“Komünizm bağımsız meslek sendikalarıyla, bağımsız eğitim çalışmasıyla, gerçek haberin dolaşımının sağlanmasıyla yıkıldı. Yurttaşların toplumu, devletin tekelci yapılarına karşı çıkararak, insan haklarına saygı gösterilmesini talep ederek, bir özgürlükler alanı yaratarak biçimlenmişti. Edilgenliği bir kenara bırakmak, korkunun bariyerini yıkmak yetmişti. Bu toplumsal potansiyelin hayata geçirilebilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için bir temel şartın daha, yani iktidarın iktidarsızlığının da, yerine gelmiş olması gerekiyordu. Orta Avrupa, komünist iktidarlara dış güçlerce mecbur bırakılmıştı ve onların temelini Sovyet imparatorluğu oluşturmaktaydı. İmparatorluğun çökmesi, buradaki komünist partilerin ayakları altındaki zemini çekti aldı. İktidarın iktidarsızlığı, bir gerçek oldu.”⁵

Değişimlerin başarısını, bir kez daha onların insani boyutları belirleyecektir ve bu insani boyutun belirleyicisi de geçmişten alınacak derslere takabül edecektir.

⁵ Bronislaw Geremek’in, 5 Temmuz 1999’da, Dresden Hannah Arendt Enstitüsü’nde yapmış olduğu konuşma metninden. (<http://www.polonya.org.tr/sec1-komunizm.html>) (erişim tarihi 19.05.2021)

Kaynakça

Aras, O. N. (2020). *Rusya'da tıkanan sosyo-ekonomik değişim dalgası*. Azerbaycan Bakü: Qafqaz Üniversitesi Yayınları.

Ascherson, N. (1981). *The Polish August: The self-limiting revolution*. New York: Viking Press.

Bairoch, P. (1993). *Üçüncü Dünya çıkmazda* (Mehmet Dülger, Çev.). Ankara: Türkiye Ticaret Odaları Birliği Matbaası.

Bates, R. (1991). The economics of transitions to democracy, *Political Science and Politics*, XXIV (1).

Bolat, Ö. (1990). *Birleşik Almanya'nın doğuşu*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Casier, T. (2018). Gorbachev's 'Common European Home' and its Relevance for Russian foreign policy today, external relations of the European Union towards the east, *debater a Europa*, No18.

Chirot, D. (der). (1991). *Crisis of Leninism and decline of the left*. seattle: University of Washington Press.

Galbright, C., Münif, A. and Fukuyama F. (1992). *Yeni Dünya düzeni*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Gerger, H. (1980). *Soğuk Savaş'tan yumuşamaya*. Ankara: Işık Yayıncılık.

Gorbachev, M. (1987). *Perestroika: New thinking for our country and the world*, New York: Harpercollins.

Gorbachev, M. (1989). Europe as a Common House, *Council of Europe*, Strasbourg, 6th July, 1989, https://www.cvce.eu/content/publication/2002/9/20/4c021687-98f9-4727-9e8b-836e0bc1f6fb/publishable_en.pdf.

Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş iktisadi sistemler*. İstanbul: Savaş Yayınları.

Huntington, S. P. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. University of Oklohama Press.

İyiler, O. (1996). *Yeni dünya gerçeği*. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.

Jensen, K. (1990). *A look at "The end of History"*. Washington D.C.

Kazgan, G. (2020). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lichteim, G. (1971). *Imperialism*. New York.

Marttin, V. (2019). Bolşevik söylemlerinin Birinci Dünya Savaşına etkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 6(2), 177-202. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.613545>

Mayers, S. L. (10 Ağustos 2002). *A Different Kind of Brezhnev in the Making*. The New York Times.

Moiseev, N. (1994). Ачем дорога, если она не ведет к храму, *Иного не дано*, 52, 61

Neil M. (1989). The 'Common European Home' and Soviet European policy. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 65(4), 659-676

Pipes, R. (1974). *Russia under the old regime*. New York.

Przeworski, A. (1991). The "east" becomes the "South"? The "autumn of the people" and the feature of eastern Europe. *Political Science and Politics*, XXIV (1).

Rudolph, R. (der). (1990). *Great power ethnic politics*. New York.

Sander, O. (1998). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara.

Sakwa, R. (1990). *Gorbachev and his reforms: 1985-1990*, Londra.

Sönmezöğlü, F. (der). (1996). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları İstanbul.

Wallerstein, I. (1991). *Geopolitics and geoculture: Essays on the changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press.

Yılmaz, H. (1993). *Eski dünyadan yeni dünyaya*. İstanbul: Hil Yayın.

Zaslavskaya, T. (2002). *Социетальная трансформация российского общества, Дело*. Moscow

Ek Beyan / Declaration

- Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.
- Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

- In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.
- There is no potential conflict of interest in this study.
- The author declared that this study has received no financial support.